

**КОНЦЕПТ МЕЖІ, ЙОГО СЕМАНТИКА ТА ВТІЛЕННЯ В ТЕКСТАХ
«КІЇВСЬКОГО ПЕРІОДУ» Т. ФЕДЮКА**

У статті розглянуто концепт межі в міфопоетичному просторі поезії “київського періоду” Тараса Федюка. Основною метою роботи є аналіз межі, яка поєднує та одночасно розмежовує два типи міфопоетичного простору. Окремий акцент робиться на з’ясуванні різновидів топосу границі. У результаті зроблено висновок, що для лірики Федюка характерне накладання кількох типів границь, а також, крім штучних та природних границь, у поезії «київського періоду» наявний особливий вид межі – границя індивідуальності (жінка).

Ключові слова: міфопоетичний простір, ліричний суб’єкт, границя, топос, границя індивідуальності.

Зважаючи на те, що міфопоетичний простір у текстах «київського періоду» Тараса Федюка складається з двох типів (сакрального та профанного), в кожному з яких є свій центр, **мета** статті – дослідити концепт межі, яка поєднує та одночасно розмежовує ці типи простору.

Актуальність дослідження полягає в тому, що обраний матеріал – концепт межі його семантика та втілення в текстах «київського періоду» Т. Федюка – досі ґрунтовно не досліджений, хоча він є винятково важливим для розкриття особливостей міфопоетичної просторової моделі художнього світу поезій автора.

Наукова новизна: у статті вперше в українському літературознавстві розглянуто особливості топосу границі в поезії Тараса Федюка, розкрито її особливості та різновиди.

Міфопоетичний простір має свою організацію, наповненість та порядок і складається з профанного та сакрального типу. Такого роду бінарність простору пояснюється Топоровою насамперед реалізацією «якого-небудь елементарного космогонічного акту, напр., «високий – низький» – відділення неба від землі, «довгий – короткий» – розтягання або стиснення меж космозованого простору, «широкий – вузький» – збільшення або зменшення, «далекий – близький» – членування на профанічну периферію (далеке) та сакральний центр (близьке)» [7, с. 72]. Первинною функцією таких бінарних опозицій Т. Цив’ян називає «служувати універсальною, найбільш загальною,

класифікаційною сіткою, яка описує світ у найбільш загальному ракурсі. Опозиції необхідні людині для адекватного сприйняття світу, усвідомлення свого місця в ньому, для вироблення моделі світу» [15, с. 18-20]. Найбільш універсальною серед таких опозицій прийнято вважати протиставлення «внутрішній – зовнішній», а всі інші опозиції, за Є. Кошкиною, «закритий – відкритий», «близький – далекий», «тут – там», «цей світ – інший світ» підпорядковуються їй» [16].

Отож міфопоетичний простір, складаючись із таких бінарних структур, також наділений індивідуальністю, а одним із головних «механізмів» семіотичної індивідуальності Лотман називає границю: «Цю границю можна визначити як межу, на якій закінчується періодична форма» [2, с. 258]. До такої межі простір визначається як «наш», «свій», «безпечний», «гармонійний», за Лотманом, йому протистоять інші «іхні-простори», чужі, ворожі, хаотичні. Таким чином, у кожній культурі наявний такий поділ світу на свій та їхній простір, де свій/близький – виявляється позитивним, а чужий/далекі маркований негативною семантикою. Тому роль границі в цьому контексті зрозуміла, вона «може відділяти живих від мертвих, осілих від кочовиків, місто від степу, мати державний, соціальний, національний, конфесійний чи ще якийсь характер», – підкреслює дослідник [2, с. 258]. За совами Л. Б. Лебедевої, «кінець або межа є необхідною психічною опорою для сприйняття будь-якої даності. Простір – це даність, поза якою людина себе не мислить. У своїх відносинах з простором людині потрібні границі, які замикають простір навколо неї» [1, с. 93]. Феномен границі далеко неоднозначний. Лотман стверджує, що «з одного боку, вона розділяє, з другого – з'єднує. Вона завжди є межею з чимось і, відповідно, одночасно належить обом пограниччям» [2, с. 263], обом типам простору, який вона поділила. Тому космос і хаос у міфопоетичному просторі можуть існувати саме завдяки границі, наявності певних меж, що сакралізують космізований простір, протиставляючи його безмежності хаосу.

Саме завдяки границі відбувається трансформація «зовнішнього» у «внутрішнє»; вона є своєрідним фільтром, який дає змогу проникати хаотичному в упорядковане такою мірою, щоб воно вписувалось у внутрішній міфопоетичний простір. Тож границя одночасно розмежовує, з'єднує, позначає найбільшу рухову активність та є пограниччям, що не належить до жодного з типів просторів. Головною та первинною функцією границі (як звичайної, так і індивідуальної) Лотман називає «обмеження проникнення, фільтрації та адаптаційної переробки зовнішнього у внутрішнє. На різних рівнях ця інваріантна функція реалізується по-різному» [2, с. 266]. На рівні простору, відмежовуючи зовнішнє від внутрішнього, своє від чужого,

границя структурує простір. Проте з онтологічної точки зору «границь не існує», вони досить умовні, що Т. Накамура доводить «тим історичним фактом, що навіть найавторитетніші в новому часі границі – державні (або національні) – нерідко змінювались і змінюються досі. Встановлення границі – завжди умовна дія» [4, с. 256].

Таким чином, «свій» і «чужий простір, утворений через встановлення межі, – всього лише продукт людської ілюзії. Фактично ж «встановлення границі є насильницькою дією в тому сенсі, що воно ділить неперервний простір на дві області: зовнішню (їхню) та внутрішню (нашу)», – продовжує дослідниця [4, с. 256]. Але такий ілюзійний простір стає реальністю і має помітно наочно відрізнятися від іншого. Тому межа зазвичай зображується через ліс або пролягає в лісі, за яким розташована невідома земля, далеке царство. Такий ліс темний, гнітючий, за Проппом, він може бути навіть «умовний, але вповні правдоподібний» [5, с. 151] – «*Із невідомо куди і чому – // в занедбаний ліс/Сосни мисливські гойдати*» [11, с. 134], «*ліс – немов оку-невє перо <...> і червоний і просто*» [8, с. 100], звідки чутно лише «*шамкіт дальніх собак*» [8, с. 100], входження в нього означає символічну смерть ліричного суб'єкта й переродження – «*ми йдемо в чорний ліс // нас іти і вмирати не спинить*» [12, с. 9]. Ліс як межа пов'язаний із випробуванням. Пропп із цього приводу зауважує: «Зв'язок обряду посвячення з лісом настільки міцний і постійний, що він правильний і в зворотному порядку. Будь-яке потрапляння героя в ліс викликає питання про зв'язок даного сюжету з циклом явищ посвячення» [5, с. 151]. Ще у Вергілія Аїд оточує ліс, печера та камінне озеро, тож можна стверджувати, що дорога в інший тип простору пролягає через ліс. Але в поезії Федюка й міська квартира розташована серед парку (вид лісу) над озером, через що ліричний суб'єкт завжди долає границі. В такому лісі немає інших людей, від чого стає моторошно – «*тут тихо. мокрий ліс. повинно бути чути*» [8, с. 51], однак ліричний суб'єкт іде ним «*Але крізь ліси веде/Молоде і золоте*» [9, с. 28].

Також межею між двома типами простору, двома світами постає річка – «*річка човном чорніє*» [108, с. 51], «*осіння річка сейм/і пісок як холод край води*» [14, с. 100], «*річка наче качка*» [14, с. 60], де ліричний суб'єкт запитує себе «*що тут робить сей котрий сюди/зблудував як інший був би вмер/по землі іде неначе під*» [14, с. 100]. Річка сприймається двояко: перешкода, небезпека на шляху («*темна дніпровська вода*» [14, с. 119]) та джерело руху, родючості, очищення; її води ототожнюються з життям: «*Дніпро не утік, як не дивно. Втікає вода./Втікає життя. Залишилося десь по коліно*» [10, с. 29]. Річка, за давніми уявленнями, бачилась як границя, що розділяє світ живих та мертвих (підземна річка Стікс у грецькій міфології) – «*...Летиш*

до води – // *перевіз у кінці перегонів./і що ти тут робиш із чорним веслом на коні?*» [11, с. 36], старе життя від нового – «*важко залишаючи тебе/за рікою*» [14, с. 25]. Тому попередній досвід та простір тут недоречні – «*І хати в свічаді річки./Наче мертва риба*» [9, с. 43]. Інколи простір границі розширюється аж до двох річок «*між бугом і дунаєм і між люде*» [14, с. 121]. Ліс, річку можемо назвати природними границями.

Однак уявлення про межу як таку, що відділяє зовнішній міфопоетичний простір від внутрішнього, як символ, через який реалізуються такі бінарні опозиції, як «зовнішній-внутрішній», «відкритий-закритий», лише поверхнева характеристика. Можна говорити, що увесь міфопоетичний простір перетинають границі різних рівнів, більш незначні, локальні, долаючи які ліричний суб'єкт також змінюється. Лотман підкреслює, що кожна така границя має «своє семіотичне «я», реалізуючись <...> до певного метаструктурного простору, що їх описує» [2, с. 264]. Отож до структури міфопоетичного простору додається ще структура його границь, утворюючи певну багаторівневу систему. Своєю чергою, вона може відмежовуватись від іншого типу простору іще однією границею (більшою, важливішою).

Але більшість границь люди створили навмисно, аби відгородити та укріпити свою територію, звідси предмети, які ми сприймаємо межовими: міст – «*і за їхніми спинами міст лежить навмання*» [14, с. 48], «*вічнотривале взяття ... мостів*» [10, с. 29], тини, двері – «*ламати власний ключ у власних дверях*» [11, с. 11], ворота – «*ворота гримочуть скрегочуть замки й ланцюги*» [14, с. 65], сходи, поріг (як правило зроблені з дерева), вікно – «*І далекі вікна гнуть рамена/При хатинці // сірій і курній*» [11, с. 140]. Такі локальні штучні границі покликані захищати територію людини, яка проживає в будинку, тому той, хто захоче сюди проникнути без дозволу чи стуку сприймається як ворог.

Також одним із межових образів є камінь, що за захисними властивостями перевищує дерев'яні огорожі. Камінь – образ вічності, твердості, він символізує більш непорушну границю: «*просто камінь лежить порізаний вкритий пилом*» [10, с. 68], «*світ що мов камінь лежить на межі*» [10, с. 92], «*І сісти на камінь, // і камінь тримає, як ягня*» [11, с. 35], «*а при порозі – камінь холодний*» [11, с. 145]. Він важкий і статичний, твердий всередині й зовні. Інколи навіть не один – «*Три змії із моря в'яд – /На три камені над морем*» [9, с. 51]. Дослідник С. М. Телегін, звертаючись до архетипу каменю, зазначає, що «камінь – це міфологема воїна», його «твердість є непохитність і воля до перемоги» [6, с. 93]. Те, що камінь, який маркує границю, інколи буває рухливий («*Камінь пройде як звір*» [11, с. 81]), за Є. Кошкіною, «символізувало процес розширення границь» [16].

Для міфопоетичного простору в поезії «київського періоду» характерне поєднання кількох границь в одну, від чого її важче перейти: «мов каміння в глибині/ріки...» [14, с. 37], «камені в річці рибинами впили вночі в ятері/камені лишається риби і ми повмирають або ні» [8, с. 112], «ще в небо ки-неш камінь – він у вирії/не полетить.він знає наперед: <...> що камінь кра-ще – десь біля ріки» [13, с. 46], «Над Дніпром – Південний міст» [10, с. 75], «І двері при порозі пустоти –/Ні стукати не треба, ні іти» [9, с. 78]. На такій межі «опудала стоять посеред меж/як чорні тіні зайшлої босоти» [14, с. 120].

Загалом концепт «межа» в текстах «київського періоду» втілений у просторових природних («ця відстань, що гойдається між нами» [11, с. 129], «Та між нас лежить дорога,/Наче меч» [11, с. 66]) і матеріально-предметних (штучних) границях; часовій – «Сутінки смерк межа» [11, с. 81], «рибиною в річці скидається час/хвостом розбиваючи нас» [14, с. 135], «два осінні/дні/вглибині/як камінці/в ріці» [11, с. 108]; психологічній, моральній. У результа-ті перетину усіх цих видів границь, переступу їх, відбувається становлення ліричного суб'єкта. Отож двері, поріг, ворота – не просто границі в просторі, вони виражають ще й емоційну пограничність ліричного суб'єкта. Він переступає також і межі дозволеного – «і що нам твої – значно молодші від мене – батьки/і що нам твоя бабуся старша за мене на два роки» [14, с. 29], «спалили тяжкі заборони/неначе одіж легка» [8, с. 102], стає інакшим (двій-ник), пізнає себе (що він виявляється здатен і на таке). Звідси постійний моти-в переступу межі, відкривання дверей – «в дверях розхитаних – теплий ключ» [10, с. 53], перетину річки – «туди зазирнуть намагались і не такі – ніхто не вертає/з уявним оболон за цокою уявною в річці уявній – мім/і весла уже обабіч стоять у воді немов вертухай» [108, с. 63], через це «єдина ра-дість – що сука та яка брала щодня твій слід/спинилася і скавучить і вода їй на морді – // одним словом приплили» [10, с. 63]. Тому межовий стан лі-ричного суб'єкта передається також через простір (відкритий-закритий), що якраз і визначає тип суб'єкта, бо він його змінює. Увесь простір покреслений границями, які самі змінюються. За Мамардашвілі, «границі переміщуються залежно від шляху, який долає людина, залежно від того, отримує вона сенс зі свого досвіду чи не отримує, змінює вона себе у своєму досвіді чи не змінює, тобто ці граничні стани ніби рухливі та мігрують у цьому середовищі» [3, 223]. Отож границею може бути все, що наділено потрібною семантикою.

Таким чином, ліричний суб'єкт буде йти «... через червень один», «через щось що у горлі наче згірклий налив/через трави придворні при дворі піс-ля злив/через виклик і стукіт і через виноград/через плечі і руки що беруть листопад/через втрати і грати через майже усе» [10, с. 86]. Отож бачимо,

що концепт «границя» пронизує тексти «київського періоду» Т. Федюка. Ліричний суб'єкт завжди перебуває в безпосередній близькості з межею, чим забезпечується можливість скорішого повернення в потрібний тип простору. Суб'єкт увесь час «на межі», й тому по суті ні тут, ні там, до того ж, частий перетин границь посилює відчуття свободи.

У цьому контексті важливим є питання ліричного суб'єкта, індивідуальності, яке, як правомірно підкреслив Лотман, за певних умов може «ототожнюється з границями фізичної індивідуальності людини. Вона може бути колективною, включати чи не включати майно, бути пов'язаною з визначеним соціальним, релігійним, моральним станом» [2, с. 265]. Лотман говорить про **границю особистості** (виділення моє – Л.Д.), яка є семіотичною: «Наприклад, дружина, діти, невільні слуги, васали можуть належати в одних системах до особистості хазяїна, патріарха, чоловіка, патрона, сюзерена, не маючи самостійної «особистісності», а в других – розглядатися як окремі особистості» [2, с. 265]. Проте можлива конфліктна ситуація, за якої простір презентує персонажа як частину, а він сам себе усвідомлює автономним суб'єктом. З історії відомо, що на Сході жінка сприймалась частиною чоловіка, і коли він помирав, то її ховали заживо разом із ним. Так, у «Трансністрії» ліричний суб'єкт описує жінку саме як частину себе, те, що його доповнює, а вона, своєю чергою, і пробує діяти, і діє окремо. Саме завдяки їй перетинається межа міфопоетичного простору. Адже з дому/квартири виходити й заходити може лише жінка – «скрипнуло // ти прийшла» [12, с. 90], «Поріг затремтів, // отожд/Це хтось оббиває сніг» [9, с. 85]. Таким чином, міфопоетичний простір квартири, який за подачею ліричного суб'єкта слугує місцем для єдиного (нього самого), з точки зору тексту виявляється локусом ще й жінки.

Як правило, границя зображується з охоронцем, який теж набуває статусу границі. Так, Баба Яга зі своєю хатиною на курячих ніжках – пограничний «пункт» у лісі, перевізник-Харон ототожнюється з границею річки і сам стає межовим образом – «перевізник в річку вишитий/назавжди» [8, с. 40], «це зараз приплинуть харони/хвалити: хороша ріка» [8, с. 102], «недовго хабарник харон/возитиме білих ворон» [14, с. 49], «Пив Харон, а води несли», «Внав Харон // на чорні весла/У похеренім човні» [9, с. 23]. Харон сам «Він повів мене у човен,/Він і човен поведе/ Неохочий до розмови/Перевозу і людей» [9, с. 22], за перетин цього кордону ліричний суб'єкт платить йому «Чорний хліб // і пляшка біла – /Все, що виніс із життя» [9, с. 22]. У текстах «київського періоду» єдиною границею, яку так і не долає ліричний суб'єкт, є жінка – «сусідські афродіти/що – бачить око зуб не їме» [13, с. 43], яка зазвичай зображується з будинком – «дама казенний дім» [14, с. 28], «лапаті двері відчини/здивуйся як дружина лота» [8, с. 64]. Перед такою жінкою ліричний

суб'єкт «Я стояв, як апостол з ключем до вхідних» [9, с. 104]. Цей вид межі також семантично накладається на інші – «в лісі в ліжку в чистім полі/шепоті шахерезад» [13, с. 68].

Отже, оскільки сама границя, стан помежів'я, поєднує обидва типи простору, тож і простір межі неоднорідний. Саме біля границі спостерігається найбільша активність. Під час долання шляху ліричний суб'єкт перетинає не одну границю. До того ж, межа є певною перешкодою і також виділяє підгрупу персоніфікованих перешкод, які закріплені в певних точках міфопоетичного простору. Проте якщо часто переступати границю, то її роздільна функція нівелюється. З'ясовано, що для лірики Федюка характерне накладання кількох типів границь, а також, крім штучних та природних границь, у поезії «київського періоду» наявний особливий вид межі – границя індивідуальності (жінка). Саме на дослідженнях його особливостей та модифікацій доречно зосередити увагу в наступних роботах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лебедева Л. Б. Семантика ограничивающих слов / Л. Б. Лебедева // Логический анализ языка. Языки пространств/[подред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 93–97.
2. Лотман Ю. М. Семиосфера/Ю. М. Лотман. –С.-Петербург : «Искусство-СПБ», 2000. – 704 с.
3. Мамардашвили М. Психологическая топология пути. М. Пруст «В поисках утраченного времени» / Мераб Мамардашвили. – Санкт-Петербург : Издательство Русского Христианского гуманитарного института. Журнал «Нева», 1997. – 571 с.
4. Накамура Т. Литература и границы: Кавказ в русской литературе. Осип Мандельштам и Андрей Битов / Тадаси Накамура // Империя со стороны : образы России в евразийском культурном контексте. – Сарго, 2008. – С. 255–277.
5. Пропп В. Морфология «волшебной» сказки. Исторические корни волшебной сказки (Собрание трудов В. Я Проппа) / В. Пропп. – М. : Лабиринт, 1998. – 512 с.
6. Телегин С. М. Восстание мифа / С. М. Телегин // Миф – литература – мифореставрация : сб. статей. – Рязань : Узорочье, 2000.
7. Топорова Т. В. Семантическая структура древнегерманской модели мира / Т. В. Топорова. – М. : Радикс, 1994. – 191 с.
8. Федюк Т. Горище : [збірка поезій] / Тарас Федюк. – К. : Факт, 2009. – 120 с.
9. Федюк Т. Золото інків : [збірка поезій] / Тарас Федюк. – Львів : Кальварія, 2001. – 112 с.

10. Федюк Т. Обличчя пустелі : [збірка поезій] / Тарас Федюк. – К. : Факт, 2005. – 142 с.
11. Федюк Т. Таємна ложа : [збірка поезій] / Тарас Федюк. – Львів : Кальварія, 2003. – 160 с.
12. Федюк Т. Трансністрія : [збірка поезій] / Тарас Федюк. – К. : Факт, 2007. – 108 с.
13. Федюк Т. Халва : [збірка поезій] / Тарас Федюк. – К. : Гамазин, 2014. – 127 с.
14. Федюк Т. Хуга : [збірка поезій] / Тарас Федюк. – К. : Гамазин, 2011. – 144 с.
15. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы / Т. В. Цивьян. – М. : КомКнига, 2005. – 280 с.
16. Кошкина Е. Г. Концепт «пространство» в древне- и средневерхненемецком : конститuent «внешний» и «граница» [Электронный ресурс] / Е. Г. Кошкина // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах : сборник статей участников IV международной научной конференции, 25–26 апреля 2008 г., Челябинск. Т. 2 / Под ред. : Л. Нефедов. – Челябинск : Издательство РЕКПОЛ, 2008. – С. 171–178. – Режим доступа : <http://publications.hse.ru/chapters/77697889>.

Ludmila Dyadchenko,

a graduate student of Kyiv National University of Taras Shevchenko

CONCEPT OF BORDER, ITS SEMANTICS AND IMPLEMENTATION OF THE TEXTS OF “KIEV PERIOD “ BY T.FEDYUK

The article considered the concept of boundaries in mythopoetic space of poetry “Kiev period” by Taras Fedyuk. The primary aim of the paper is to analyze the border, which combines and simultaneously separates two types of mythopoetic space. Certain emphasis is placed on determining of border’s varieties. As a consequence a conclusion is made that for lyrics by Fedyuk is characteristic blending of several types of borders and special type of border” – the border of identity (woman) – is available in poetry of “Kiev period.

Keywords: *mythopoetic space, the lyrical subject, border, topos, the border of identity.*

КОНЦЕПТ ГРАНИЦЫ, ЕГО СЕМАНТИКА И ВОПЛОЩЕНИЕ В ТЕКСТАХ «КИЕВСКОГО ПЕРИОДА» Т.ФЕДЮКА

В статье рассмотрен концепт границы в мифопоэтическом пространстве поэзии «киевского периода» Тараса Федюка. Основная цель работы – анализ границы (ее типов) которая объединяет и одновременно разделяет два типа мифопоэтического пространства. В результате сделан вывод, что для лирики Федюка характерно наложения нескольких типов границ, а также, кроме искусственных и естественных границ, в стихотворениях «киевского периода» имеется особый вид границы – граница индивидуальности (женщина).

Ключевые слова: мифопоэтическое пространство, лирический субъект, граница, топос, граница индивидуальности.

УДК 82-1 + 821.16

Забіяка І. В., к.філол.н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ІРОНІЯ В СОНЕТІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: Г. САПГІР ТА Ю. АНДРУХОВИЧ

У статті розглянуто два сонети російського та українського авторів другої половини ХХ століття, що побудовані як іронічні твори. Розглянуто їх відповідність нормам канонічного сонета, а також авторські відхилення від канону у формі та змісті твору. Підкреслено, що тематично-проблемний аспект жанру зберігається, проте підсилюється іронічне, тобто дво-значне, його потрактування. Іронія часто виникає саме завдяки невідповідності змісту і форми (мови, стилю, пунктуації, віршування) текстів.

Ключові слова: сонет, іронія, постмодернізм, канон, форма і зміст художнього твору.

Сонет належить до найбільш усталених за формою, т.зв. канонічних жанрів. Із його появою у ХІІІ столітті в літературі з'явився простий лакмусовий папірець авторської майстерності, показник вправності у вмінні формулювати думки у чіткій, визначеній формі. Сонет складається із чотирнадцяти рядків, що розпадаються на комбінації 4+4+3+3 чи 4+4+4+2, має відповідне римування (тут можливі варіанти), стриману, загальноприйнятну лексику,